

RATIO
HISTORIA PHILOSOPHIAE

Colecția **Ratio** este coordonată de
Florin George Călian

O NOUĂ ISTORIE
A FILOSOFIEI OCCIDENTALE

VOLUMUL II

FILOSOFIA
MEDIIEVALĂ

ANTHONY
KENNY

Traducere din limba engleză de
Iovan Drehe și Antoaneta Sabău

Ratio et Revelatio
Oradea
2022

Redactare: Dan Siserman și Otniel Vereș
Coperta: Paula Cionca
DTP: Paula Cionca

Tipărit la Print Expert, Oradea

© Copyright: Ratio et Revelatio, 2022

© Sir Anthony Kenny 2005 *A New History of Western Philosophy*, vol. II: *Medieval Philosophy* was originally published in English in 2005. This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
KENNY, ANTHONY

O nouă istorie a filosofiei occidentale / Anthony Kenny. – Oradea: Ratio et Revelatio, 2015-2018

4 vol.

ISBN 978-606-8680-28-6

Vol. 2: Filosofia medievală / trad. din lb. engleză de Iovan Drehe și Antoaneta Sabău. – 2022. – Conține bibliografie. – Index. – ISBN 978-606-9659-50-2

I. Drehe, Iovan (trad.)

II. Sabău, Antoaneta (trad.)

14(100)(091)

Editura Ratio et Revelatio
Str. Sofiei nr. 3, Oradea, Bihor, România, 410183
e-mail: office@ratioet revelatio.com

www.ratioet revelatio.com

CUPRINS

<i>Notă asupra traducerii</i>	7
<i>Introducere</i>	9
1. Filosofie și credință: De la Augustin la Maimonide	17
2. Scolasticii: Din secolul al XII-lea pînă în Renaștere	63
3. Logică și limbaj	117
4. Cunoașterea	155
5. Fizica	173
6. Metafizica	185
7. Minte și sufletul	207
8. Etica	241
9. Dumnezeu	265
<i>Cronologie</i>	299
<i>Abrevieri și convenții</i>	303
<i>Bibliografie</i>	305
<i>Indice</i>	315

Notă asupra traducerii

S-a păstrat sistemul de referință pentru citări folosit de Anthony Kenny. Acesta poate fi consultat în secțiunea **Abrevieri și convenții**, unde lucrările românești folosite pentru această traducere sînt marcate în paranteze pătrate. În cazul textelor care nu au fost încă traduse în limba română, s-a tradus direct din limba sursă (engleză).

INTRODUCERE

În această epocă a specializării, majoritatea istoriilor filosofiei sînt opera mai multor mîini, a specialiștilor în domenii și perioade diferite. Prin invitația de a scrie, singur, o istorie a filosofiei de la începuturi și pînă în zilele noastre, Oxford University Press a dat expresie credinței că încă mai avem ceva de cîștigat prin prezentarea dezvoltării filosofiei dintr-un singur punct de vedere, punînd împreună filosofia antică, medievală, modernă și contemporană într-o singură relatare, care are în vedere teme înrudite. Acesta este al doilea volum din patru. Volumul întîi a acoperit primele secole ale filosofiei în Grecia clasică și Roma. Acest volum reia relatarea de la convertirea Sfîntului Augustin și continuă povestea pînă la Renașterea umanistă.

Există două motive destul de diferite pentru care cititorii ar putea să dorească să studieze istoria filosofiei. S-ar putea să-i intereseze mai ales filosofia, sau s-ar putea să-i intereseze mai ales istoria. Se poate să-i studiem pe marii filosofi de odinioară pentru a căuta claritate în temele cercetării filosofice din zilele noastre. Sau poate ne dorim să înțelegem oamenii și societățile trecutului și să le citim filosofia pentru a pătrunde în climatul conceptual în care gîndeau și acționau. Se poate să citim filosofi din alte vremuri pentru a ajuta la soluționarea problemelor filosofice care suscită interes permanent, sau pentru a intra mai deplin în lumea intelectuală a unei epoci trecute.

Ca profesie sînt filosof, nu istoric, dar cred că istoria filosofiei este foarte importantă în studierea filosofiei înseși. Este o iluzie să credem că starea actuală a filosofiei reprezintă cel mai înalt punct atins vreodată în demersul filosofic. Aceste volume sînt scrise în scopul de a arăta că, în multe privințe, filosofia marilor filosofi de odinioară nu e depășită și că astăzi se poate ajunge la clarificare filosofică printr-o lectură atentă a marilor lucrări pe care am avut privilegiul să le moștenim.

În aceste volume încerc să fiu și un istoric filosof, și un filosof istoric. Istoriile cu mai mulți autori sînt uneori structurate cronologic și uneori tematic. Eu încerc să combin ambele abordări, oferind, în fiecare volum,

INTRODUCERE

mai întâi o trecere cronologică în revistă, iar apoi o tratare tematică a anumitor subiecte filosofice de interes permanent. Cititorul al cărui interes principal este istoric se va concentra asupra trecerii cronologice în revistă, recurgînd, la nevoie, la secțiunile tematice pentru adăugiri. Cititorul care este preocupat mai mult de chestiuni filosofice se va concentra mai degrabă asupra secțiunilor tematice ale volumelor, apelînd la prezentarea cronologică pentru a pune anumite chestiuni în context.

Publicul pentru care aceste volume au fost gîndite este, în primul rînd, la nivelul de anul doi sau trei de facultate. Totuși, mulți dintre cei care sînt interesați de istoria filosofiei sînt înscriși la cursuri care nu sînt în primul rînd filosofice. De aceea caut să nu presupun o bună cunoaștere a tehnicilor sau terminologiei filosofice contemporane. De asemenea, îmi doresc să scriu într-o manieră suficient de clară și degajată, astfel încît istoria să fie agreată de cei care o citesc nu în scopuri curriculare, ci pentru propria edificare și plăcere.

Nu cu foarte mult timp în urmă, în multe universități, cursurile de istoria filosofiei treceau de la Aristotel direct la Descartes, sărind peste Antichitatea Tîrzie și Evul Mediu. În cercurile academice exista convingerea că filosofia medievală nu merita studiată. Această convingere nu se întemeia de obicei pe cunoașterea solidă a textelor relevante: cel mai probabil era o moștenire neexaminată critic a unor prejudecăți religioase sau umaniste.

Existau însă multe impedimente reale care făceau filosofia medievală mai puțin accesibilă decît filosofia oricărei alte epoci. Putem identifica patru obstacole importante care trebuie depășite dacă dorim înțelegerea gîndirii filosofilor Evului Mediu: cel lingvistic, cel profesional, cel confesional și cel provincial.

Marea parte a filosofiei Evului Mediu clasic este scrisă într-o latină pe care chiar și cei foarte bine instruiți în latina clasică o consideră greu de înțeles. Chiar și Toma din Aquino ridică inițial dificultăți pentru un cititor format cu Titus Livius și Cicero, iar Toma din Aquino este un model de claritate și simplitate în comparație cu majoritatea colegilor și succesorilor săi. De-abia în ultimii ani au ajuns să fie accesibile la scară largă traduceri în limba engleză din scriitori medievali, iar sarcina traducerii nu este una obișnuită. Latina scolastică este plină de neologisme tehnice care sînt greu de redat în alte limbi fără parafrază greoaie. E adevărat că multe dintre aceste neologisme, transliterate, au ajuns în limbile moderne și, adesea, în limba vorbită zi de zi (e.g. „inteligență”, „evidență”, „voluntar”, „supoziție”). Dar utilizarea modernă a acestor cuvinte nu este niciodată echivalența exactă a utilizării scolastice și, de cele mai multe ori, diferă

INTRODUCERE

considerabil. „Subiectiv” și „obiectiv”, de pildă, sînt doi termeni care și-au inversat, practic, sensurile din perioada medievală pînă astăzi.

Prima problemă, cea lingvistică, este strîns legată de cea de-a doua problemă, cea a profesionalismului. În timpul Evului Mediu, studiul filosofiei era mai profesionalizat decît în oricare altă perioadă în afară de prezent – de unde și termenul de „scolastic”. Filosofia era, în mare măsură, domeniul unor comunități universitare ermetice care aveau un curriculum comun, un patrimoniu de texte comun și un arsenal de termeni tehnici comun. Majoritatea textelor care ni s-au transmis sînt, într-un fel sau altul, produsul prelegerilor, exercițiilor sau dezbaterilor universitare, iar cei care le-au elaborat se puteau aștepta de la auditoriul și cititorii lor să fie familiarizați cu un jargon complicat și cu capacitatea de a prinde aluziile erudite. Nu exista aproape deloc filosofie scrisă pentru publicul larg. Majoritatea aproape unanimă a celor care o scriau sau o citeau erau de gen masculin, clerici și necăsătoriți. O anexă la *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy* oferă biografii scurte a șaiszeci și șase dintre cele mai importante personalități ale gândirii medievale. Nici una dintre aceste personalități nu este femeie și doar doi sînt laici.

A treia problemă, la fel, are legătură cu cea de-a doua. Pentru că cei mai bine cunoscuți filosofi medievali erau membri ai Bisericii Catolice, filosofia lor a fost de multe ori socotită drept ramură a teologiei sau a apologeticii. Nu este corect să-i privim astfel: toți erau conștienți de distincția dintre argument filosofic și evangheliism dogmatic. Este adevărat însă faptul că, de vreme ce majoritatea și-au desăvîrșit cariera academică în Facultatea de Teologie, mare parte din opera lor filosofică cea mai bună este, de fapt, cuprinsă în lucrările lor teologice și e nevoie de ceva experiență pentru a o repera.

Mai departe, mulți dintre cei mai importanți gânditori erau membri în ordine religioase care au fost adesea posesive cu moștenirea lor. Au fost perioade lungi în care se părea că toți dominicanii și numai ei îl studiau pe Sfîntul Toma din Aquino și că toți franciscanii și numai ei îl studiau pe Bonaventura și pe Duns Scotus. (Unii scolastici nu erau studiați aproape deloc pentru că nu aparțineau nici unui ordin. John Wyclif, de pildă, a avut ca moștenitori spirituali numai grupul destul de mic alcătuit din cler laic care intrase în probleme cu Biserica.) După ce Papa Leon al XIII-lea i-a conferit lui Toma din Aquino statut special între teologii catolici, lucrările lui au fost studiate de mulți care nu aveau nici o legătură cu Ordinul Dominican. Dar această distincție nu a făcut decît să întărească perspectiva filosofilor seculari cum că ar fi fost, în esență, un reprezentant al Bisericii. Mai mult, în sfera cercetării catolice aceasta a întărit opinia conform

INTRODUCERE

căreia numai Toma din Aquino merita să fie luat în serios ca filosof. Abandonarea treptată a unei părți din învățătura lui în Evul Mediu târziu a fost percepută ca unul dintre factorii-cheie în declinul Bisericii, care a dus la Reformă. O dezbateră filosofică între Duns Scotus și William Ockham, din această perspectivă, era ca o partidă de luptă între doi oameni pe marginea unei stînci de unde aveau să cadă fatalmente amîndoi.

Unul dintre efectele profesionalizării și confesionalizării filosofiei scolastice este acela că, în comparație cu scriitorii anteriori sau de mai târziu, filosofii medievali apar mai degrabă ca personalități anonime. Nu este vorba doar despre faptul că, în unele cazuri, avem foarte puține informații suplimentare despre viețile lor: este mai degrabă vorba despre faptul că propriile scrieri ne dezvăluie, prin comparație, prea puțin despre personalitățile lor. Produc puține monografii originale; depun cele mai multe eforturi pentru comentarea și continuarea muncii predecesorilor din ordin sau din Biserică. Întreg edificiul scolastic este ca o catedrală medievală: este creația mai multor meșteri diferiți care, indiferent cît de înzestrați erau individual, nu s-au ostenit să identifice care părți din întreaga clădire au fost opera lor neasistată. De multe ori numai în dezbaterile spontane numite „*quodlibet*” avem impresia că ne putem apropia de un individ viu, în acțiune.

Desigur, această generalizare este valabilă doar pentru Evul Mediu clasic, dominat de scolastică. În perioada pre-scolastică întîlnim filosofi care sînt personalități deosebit de pitorești, nefiind croite după nici un model. Augustin, Abelard și chiar Anselm sînt mai aproape de paradigma romantică a filosofului ca geniu solitar decît de orice model de muncitor umil care-și adaugă piatra la edificiul comun.

O istorie a filosofiei occidentale în Evul Mediu trebuie să includă o discuție a unor filosofi care nu sînt occidentali în nici unul dintre sensurile moderne ale termenului, deoarece granițele intelectuale ale Europei latine medievale erau, din fericire, permeabile față de influențele din lumea musulmană și a minorităților care trăiau în interiorul lor. Versiunile latine ale scrierilor lui Avicenna și Averroes nu au avut mai puțină influență asupra marilor filosofi scolastici decît au avut operele predecesorilor lor creștini. În consecință, acest volum cuprinde, într-o oarecare măsură, prezentări ale filosofilor musulmane și iudaice, însă doar în măsura în care aceste filosofii au intrat în filonul principal al gîndirii occidentale, și nu în raport cu valoarea lor filosofică intrinsecă.

Pregătirea mea în filosofie a început la Universitatea Gregoriană din Roma care, în anii 50, încă aspira să predea filosofie *ad mentem Sancti Thomae* [în *spiritul Sfîntului Toma* – n.tr.], în conformitate cu instrucți-

INTRODUCERE

unile ultimilor papi. Am fost recunoscător față de doi dintre profesorii mei de acolo, părintele Bernard Lonergan și părintele Frederick Copleston, pentru că m-au învățat că merita mult mai mult să citești scrierile proprii ale Sfântului Toma din Aquino decât manualele tomiste populare, și că Sfântul Toma nu era singurul gânditor medieval care merita un studiu atent.

După ce am studiat la Universitatea Gregoriană am urmat Facultatea de Filosofie la Oxford în perioada de înflorire a filosofiei limbajului comun. Mi s-a părut că am mai multe afinități cu aceasta decât cu scolastica latină, dar am avut norocul să-i întâlnesc pe profesorii Peter Geach și părintele Herbert McCabe OP, care mi-au arătat că multe dintre problemele care îi frământau pe filosofi tradiției analitice în acea perioadă erau foarte asemănătoare cu cele studiate, de cele mai multe ori nu cu mai puțină sofisticare, de filosofii și logicienii medievali.

Într-adevăr, în multe feluri, interesul acut față de analiza logică a limbajului comun care caracteriza Oxfordul în a doua parte a secolului XX l-a adus mai aproape de metodele și preocupările medievale decât oricare altă epocă a filosofiei post-renascentiste. Însă nu era încă un fapt foarte apreciat. William Kneale, de pildă, un profesor de logică de la Oxford, care a scris un studiu bine documentat și empatic despre logica medievală, a avut de spus următoarele despre dezvoltarea filosofiei medievale între 1200 și 1400:

Nu vom încerca să stabilim aici dacă rezultatele justifică marele efort intelectual declanșat. Se pare că sistemele lui Toma din Aquino și Ioan Duns Scotus, la fel ca piramidele egiptene sau palatul de la Versailles, nu trebuie admirate necondiționat. Poate că miile de tineri care se luptau cu abstracții subtile în universitățile medievale ar fi găsit un teren de afirmare mai bun în cercetările literare, care pe atunci se considerau potrivite numai pentru școlile de gramatică¹.

De fapt, tocmai în sfera logicii s-a remarcat prima oară că studiul textelor medievale avea mult de oferit. Logicienii medievali au abordat probleme care, după Renaștere, au fost uitate, și a fost nevoie ca multe dintre contribuțiile lor să fie redescoperite în secolul XX, în timpul renașterii logicii. *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy* a adus acest aspect în atenția unui public larg și a deschis o nouă etapă a receptării filosofiei medievale în lumea largă, seculară și academică. Forța renașterii poate fi

---

¹ W. Kneale, M. Kneale, *The Development of Logic*, Oxford University Press, Oxford, 1962, p. 226. [ed. rom.: *Dezvoltarea logicii*, vol. I, trad. Cornel Popa, Dacia, Cluj-Napoca, 1974.]

INTRODUCERE

măsurată prin numărul de articole excepționale despre filosofia medievală, care pot fi găsite în *Routledge Encyclopaedia of Philosophy*.

În ultimele decenii ale secolului XX, persoana căreia i se datorează cel mai mult creșterea interesului pentru filosofia medievală în lumea anglofonă a fost editorul-șef al *Cambridge History*, Norman Kretzmann. Împreună cu coeditorul Jan Pinborg, a adus laolaltă munca de cercetare întreprinsă în mai multe țări din Europa continentală și a prezentat-o unui public mai larg din Statele Unite și din Regatul Unit. Anii lui de predare la Sage School, în cadrul Universității Cornell, au format un grup de tineri savanți străluciți care, în ultimii ani, au publicat mult și bine pe multe subiecte ale filosofiei medievale. În mod paradoxal, unul dintre efectele interesului recent pentru filosofia medievală a fost scăderea importanței acordate lui Toma din Aquino. În *Cambridge History*, de pildă, intrările de indice pentru Toma nu sînt la fel de multe precum intrările pentru *sophismata*. Kretzmann a ajuns să conștientizeze și să remedieze această deficiență și și-a petrecut ultimii ani ai vieții scriind două cărți magistrale despre *Summa contra gentiles* a Sfîntului Toma.

Toma din Aquino, după părerea mea, își păstrează dreptul de a fi etichetat drept cel mai mare filosof al Evului Mediu clasic. Dar este un vîrf remarcabil într-un lanț muntos care mai are alte culmi strălucitoare. Filosofia medievală este, mai presus de toate, un continuum, și, dacă citim un filosof anume, fie el Abelard, Toma din Aquino sau William Ockham, sondăm un proces în desfășurare. Și aflăm destul de repede că, între fiecare două vîrfuri înalte mai sînt și culmi mai mici care nu trebuie trecute cu vederea: între Toma din Aquino și Duns Scotus, de pildă, se află Henri din Gand, iar între Duns Scotus și William Ockham se află Henry din Harclay.

Un istoric al lumii vechi poate citi, fără prea mare osteneală, întregul corpus de scrieri filosofice care ne-au parvenit. Un efort similar ar fi mult peste puterile chiar și ale celui mai conștiincios istoric al filosofiei medievale. Augustin, Abelard și marii scolastici erau scriitori atît de prolifici, încît este nevoie de decenii întregi pentru a stăpîni producția chiar și a unuia singur dintre aceștia. În consecință, oricine își asumă scrierea unui volum cum este cel de față trebuie să apeleze foarte mult la surse secundare, fie doar și pentru a atrage atenția asupra metodei optime pentru a sonda sursele primare. Recunosc, aici, propria datorie față de autorii enumerați în bibliografia mea, de la profesorul meu, părintele Copleston (a cărui istorie a filosofiei încă poate fi pusă alături de multe lucrări scrise între timp), pînă la cele mai recente monografii scrise de colegi și elevi ai lui Norman Kretzmann. Datoria mea față de ceilalți este mare îndeosebi în sfera filosofiei islamice, pentru că nu știu arabă. În timp ce scriam la acest volum

INTRODUCERE

am avut motive să regret că pot citi doar în latină opera lui Avicenna, de al cărui geniu și a cărui influență am ajuns să fiu mai conștient ca niciodată.

Sînt îndatorat în special lui John Marenbon și profesorului Robert Pasnau, care au făcut multe sugestii de ajutor pentru îmbunătățirea unei versiuni anterioare a acestui volum și care m-au salvat de multe erori.